

Összefoglaló a dél-erdélyi unitárius egyház helyzetéről Hely és időpont [1942] nélkül¹

Kérdőpontok a dél-erdélyi unit. egyház számára

1. Az unit. egyház rövid története a bécsi döntés óta.
2. Az unit. hívek hozzávetőleges száma.
3. Hány egyházközsége és lelkésze van az unit. egyháznak? (Kívánatos volna pontos névsor.)
4. Hány lelkész távozott a bécsi döntéskor, a döntés óta és mik jelenleg a lelkészek utánpótlásának lehetőségei? Hogyan alakul a tényleges utánpótlás?
5. Hány és milyen tanintézetet tart fenn az unit. egyház?
6. Mi a tanárok, tanítók és tanulók száma ezekben az intézetekben, osztályok szerint részletezve? Mik a tanárok és tanítók utánpótlásának lehetőségei és hogyan alakul a tényleges utánpótlás a bécsi döntés óta?
7. A tanítók és tanárok névsora a legfontosabb személyi adatokkal.
8. Az unit. elemi iskolákban tanuló ifjak szüleinek foglalkozásáról kimutatás.
9. Melyek volnának a tanintézetek olyan szükségletei, melyeket sürgősen pótolni kellene, esetleg Magyarországról? (Tankönyvek, szakkönyvek, tanszerek, stb.)
10. Milyen egyházi könyvek szerezhetők be vagy nyomtathatók Dél-Erdélyben, és milyen könyvek bevitele szükséges feltétlenül Magyarországról?
11. Hogyan alakult az unit. hívek hitélete a bécsi döntés óta?
12. Hány egyházi egyesület van és ezek milyen működést fejtenek ki?
13. Milyen egyházi folyóiratok és egyéb kiadványok jelentek meg, hány előfizetőjük van ezeknek és milyen példányszámban jelentek meg?
14. Van-e nyomdája az unit. egyháznak? Ha igen, milyen ennek felszerelése és kihasználtsága és milyen működést fejtett ki a bécsi döntés óta?
15. Melyek volnának az unit. egyháznak nagyobb támogatást igénylő, sürgős dologi kiadásai? (Templom, papilakjavítás, stb.)
16. Milyen veszteségei vannak az unit. egyház intézményeinek a bécsi döntés óta? Hány iskolája, egyházközsége, egyesülete szűnt meg? Vettek-e el tőle ingatlanokat? Stb.
17. Melyek az unit. egyház legkirívóbb sérelmei a bécsi döntés óta?
18. Az unit. egyházba való áttérések és az unit. egyházból való kilépések hogyan alakultak 1940-ben és 1941-ben, azaz hányan lettek unitáriusok és mi volt ezeknek az előző vallása? Hányan léptek ki az unit. egyházból és ezek milyen egyháznak a tagjává lettek?
19. Milyen hatósági eljárás folyt unit. papok ellen a bécsi döntés óta? Milyen eredménnyel? Kellemetlenkedtek-e a hatóságok unit. papoknak szabályszerű eljárás nélkül és miként? (Az esetek pontosan felsorolandók.)

A dél-erdélyi unitárius egyház válasza a kérdőpontokra

Ad 1.) A bécsi döntés után a Romániában maradt magyar felekezetek közül a legmostohább helyzetbe az unitárius került. Bár az anyaegháznak csaknem fele ideszakadt, odaát maradt a püspökség, csaknem minden egyházi vagyon, mind a két középiskolánk és a Teológia Akadémiánk is.

¹ A dokumentum aláírás és keltezés nélküli. Feltételezésünk szerint a kérdőpontokat és az azokra adott válaszokat is 1942-ben állíthatták össze. Köszönöm Sárándi Tamásnak a dokumentum felkutatásában nyújtott segítségét.

A döntés utáni napokban a Kolozsvári Képviselő Tanács megbízást adott dr. Gál Miklós egyházi főgondnoknak, hogy Árkosi Tamás egyházi közügyigazgató-esperessel állítsanak össze az itt maradt egyházi képviselő tanácsosokból és még egy pár vezető emberből egy ideiglenes Tanácsot, amelyik intézze az itt maradt egyházzrész ügyeit. Ez az összeállítás még 1940. szeptember 26-án megtörtént, amikor Torda székhellyel dr. Gál Miklós főgondnok világi és Árkosi Tamás egyházi elnöksége mellett a Romániai Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa megalakult. Ez a Tanács intézi azóta az Egyház ügyeit.

Tulajdonképpen ebből áll az egész történetünk, mert azóta se megszerveződni nem tudhattunk egyházi alkotmányunknak megfelelően, se közvetlen érintkezésbe nem juthattunk az anyaegyházzal. Küzdünk, dolgozunk, hogy megmenthessük a megmenthetőket.

Rengeteg hívünk átment Magyarországra, köztük papok és tanítók is. Két év alatt a döntés kori 47 rendes lelkészi szám 37-re apadt. Rendes tanítónk is csak öt van a tíz felekezeti iskolánknál, a többi ideiglenesen alkalmazott tanító vagy lelkész.

Nagy bajunk, hogy nincs középiskolánk, se teológiánk s így lelkészi és tanítói utánpótlásunk sincsen.

Vigasztalásunkra a szerencsésebb és gazdagabb testvér magyar felekezetek megnyitották középiskoláik kapuit a mi tanulóink előtt is, és mintegy 120 középiskolás növendékünk tanulhat tovább. Reméljük, hogy ezekből idővel kerülnek ki papok és tanítók. De féltő, hogy addig tanító hiányában nem egy iskolánk megszűnik és lesz lelkészünk, akinek gondjaira 3–4 eklézsia lesz bízva.

Ad 2.) A Romániai Unitárius Egyház híveinek a száma: 24–25 000 ma.

Ad 3.) Van: 46 egyházközösség, 4 társegyházközösség és 9 leányegyházközösség (filia). Ezekben az egyházközösségekben a lelkészi szolgálatot 40 rendes és 1 segédlelkész végzi. Egy lelkész rendelkezési állományban van, és mint ilyen a központban teljesít szolgálatot.

Lelkészeink névsora:

Aranyostordai egyházkör: Árkosi Tamás esperes, Pálffy Károly, Gálffy András, Nagy Dénes, Bíró István, Bende Béla, Nyitrai Mózes, Veress Béla, Kökösi Kálmán, dr. Szathmári Miklós, Benczédi Domokos, Gál Gyula, Bodoczy Sándor, Nagy Domokos, Pataki András, Antonya Mihály, Nagy Béla, Barabás Miklós, Lőrinczy Dénes, Gombási János rendes és Fodor Árpád segédlelkész.

Küküllői egyházkör: Mátyus Gergely esperes, Sebe Ferenc, Sándor Gergely, Lukács Sándor, Major Sándor, Pál Tamás, Lőrinczy Gergely, Székely Tihamér, Kovács István, Sükösd Pál és Halmágyi Pál rendes lelkészek.

Felsőfehéri egyházkör: Nagy Béla esperes, Török Mihály, Szén Mihály, Fülöp Árpád, Fekete Lajos, Pál Dénes, László Balázs, Kozma Béla, Máthé Sándor, Miklós István, rendes lelkészek.

Rendelkezési állományban van miniszteri rendeletre Székely Sándor v. csegezi lelkész.

Ad 4.) A bécsi döntéskor eltávozott 2 rendes és 2 segédlelkész. Később eltávozott 4 rendes és 2 segédlelkész.

Utánpótlás jelenleg sincsen, mert a teológiai intézetünk Magyarországon maradt. A lelkész nélkül maradt egyházközösségeket a szomszédos lelkészek adminisztrálják.

Ad 5.) Tanintézeteink száma 10 elemi iskola.

Ad 6.) Felekezeti iskoláinkban működik 4 rendes, 9 ideiglenes tanító és két lelkész.

Ad 7.) *Rendes tanítók:* Miklós János, nős, 6 korpótlékos. Török János nős, 6 korpótlékos, van 3 gyermeke. Benczédi Márton nős, 3 korpótlékos, van 2 gyermeke. Pálffy Lajos nős, 1 korpótlékos, van egy gyermeke.

Ideiglenes tanítók: Erdő Vilma, Szabó Piroska, Nyitrai Deák Berta, Lupuné Lukács Margit, Halmágyiné Tóth Ilona, József Domokos, Székelyné Benedekffi Erzsébet, Csongvai Árpád, Nagy Irén. Lelkész tanítók: Lukács Sándor és Pál Tamás.

A döntés után a hiányzó tanerők pótlása úgy történt, hogy nyugdíjas vagy más állás nélküli tanítókat, vagy ezek hiányában lelkészeket alkalmaztunk.

A jövőre nézve úgy gondoskodunk az utánpótlásról, hogy egyházi segéllyel unitárius tanulókat képeztetünk ki az itt levő felekezeti tanítóképzőkben.

Felekezeti és állami elemi iskolákban tanul összesen 2630 növendékünk. Ebből felekezeti iskolákban tanul 527 tanuló, akiknek osztályonkénti megoszlása a következő: I. oszt. 124, II. oszt. 112, III. oszt. 88, IV. oszt. 45, VI. oszt. 53, VII. oszt. 31.

A felekezeti iskolákban a felső osztályosok száma azért olyan kevés, mert egy pár felekezeti iskolában (tanító hiányában) nincs felső tagozat, vagy mert a törvényes létszám nem engedi meg több tanulónak az iskolába való felvételét.

Ad 8.) Iskolás növendékeink szülői 90%-ban földművesek, a többi iparos, kereskedő vagy tisztviselő.

Ad 9.) Iskoláink egy részének a felszerelése hiányos. A hiányok eltüntetésére vagy nincs az egyháznak fedezete, vagy nem lehet azokat beszerezni. Tankönyvek, szakkönyvek közül csak az itteni (romániai) kiadásúakat használhatjuk. Behozni legfeljebb csak fizikai és egyéb tanszereket lehetne.

Ad 10.) Unitárius vonatkozású egyházi könyvek Dél-Erdélyben nem szerezhetők be, nyomtatásukra pedig nincsen fedezetünk. Legsürgősebb volna az egyházi énekeskönyvünk kinyomtatása, de ezt be lehetne szerezni Magyarországról is a legutóbbi cenzúrázott kiadási könyvekből.

Ad 11.) Lényeges változás az unitárius hívek hitéletében a bécsi döntés óta nem történt. Istentiszteleteink zavartalanul folyhattak. Háborús állapotokból folyó gyülekezési tilalom miatt az iskolán kívüli nevelés szünetelt. Ennek káros hatása érezhető.

Ad 12.) Unitárius egyházi egyesület csak egy van: a Dávid Ferenc Egylet. Ez meg van szervezve minden egyházközségben, de a fent említett ok miatt az egyleti élet szünetel.

Ad 13.) Egyházi folyóiratunk nincsen. „Unitárius Szemle” címen megpróbáltuk egy egyházi folyóirat beindítását, de arra engedélyt kieszközölni nem sikerült.

Volt egy unitárius jellegű folyóirat, az „Unitárius Jövendő”, de azt nem az egyház adta ki, és a magyar újságokra vonatkozó legutóbbi tilalom folytán az is megszűnt.

Ad 14.) Unitárius nyomda nincs.

Ad 15.) Templomaink általában a hívek áldozatkészségéből – rendben vannak. Egy pár templom teljes átépítésre szorulna, de ez idő szerint anyagiak hiányában halasztást szenved. Egy esetben (Komjátszegen) a hatóságtól nem sikerült engedélyt nyerni templomépítésre, jóllehet a hívek előteremtették az összes anyagi szükségletet, hogy megrepedt és megcsúszott templomuk helyett újat építsenek. Átépítésre és javításra szoruló templomok rendbehozatala 7–800 000 lejt igényelne.

Ad 16.) A bécsi döntés óta tanító és tanuló hiány miatt megszűnt 2 iskolánk. Elnéptelenedés folytán 2 egyházközség (Aranyosgyéres és Bukarest). A bécsi döntés után egyházi ingatlant nem vettek el.

Ad 17.) Sérelmeink. Nem sikerült engedélyt kapnia a vezetőség és legfelsőbb főhatóság (Egyházi Főtanács) nélkül maradt unitáriusoknak egyházi alkotmányunknak megfelelő megszervezésére.

A román állam nem részesíti sem iskoláinkat, sem ideiglenesen beállított központi tisztviselőinket semmi támogatásban.

Ad 18.) Lényeges kitérések és áttérések az unitárius egyházban a bécsi döntés után nem történtek.

Ad 19.) Papjainkra általában rossz szemmel néznek, és velük szemben alkalmasint a legmesszebbmenő szigorral járnak el úgy a bírói, mint más polgári hatóságok. Nagyon kevés kell ahhoz, hogy meghurcolják őket és szerencsés, aki súlyos pénzek árán megszabadul a fogháztól.

Pld. *Kozma Béla* pipei lelkész egy templomozás alkalmával visszatartotta az ifjúságot, hogy kihirdesse és megmagyarázza nekik az egyházi főhatóság egy leiratát, amely a vallásügyi minisztérium rendeletét tartalmazta a tisztasági hét megtartása tárgyában. Az őrmester feljelentést tett, hogy e lelkész engedély nélkül gyűlést tartott. Ebből kifolyólag a miniszter betiltotta a lelkész kongruáját és 8 hónapig nem utalta. Később az eljárást beszüntették és visszamenőleg utalta a miniszter az elmaradt kongruát, de annak kifizetése máig sem történt meg.

Fülöp Árpád olthévízi lelkésznél házkutatást tartottak, és corpus delicti² gyanánt magával vitt az őrmester egy, a katonák számára írt imakönyvet. A lelkészt letartóztatták és hosszas huzavona után szabadon bocsátották. De ez rengeteg pénzbe került.

Nagy Béla segesvári esperes levélben üdvözölte a város vendégét, a bécsi főpolgármestert, amiért letartóztatták és 6 napi fogvatartás után szabadon engedték. De a költség megvolt.

Gálffi András alsószentmihályi lelkészt és tanítónőt meghurcolták, Szebenbe kísérték, mert az őrmester egy előírt iskolai ünnepély megtartását engedély nélküli összejövételnek minősítette.

Nagy Dénes járai lelkésznél házkutatást tartottak s valami rossz sokszorosító készüléket találtak, az őrmester azonkívül áruhalmozást látott abban, hogy a papnénak 14 pár harisnyája volt, stb. Erre jött a meghurcolás. Közben kijárt egy pár pofon is (60 éves pap) az őrmester úrtól. Szebenben felmentették, de a költség megvolt és a pofonok feledésbe mentek.

Szathmári Géza magyarzsákodi lelkész a jegyzőnek szálla volt,³ s a júniusi gabonarekvirálás (amikor elvették a magyaroknak összes gabona- és lisztkészletüket) és az azt követő vegyes bizottsági kivizsgálások alkalmával egy olyan bűnlajstromot állítottak ki ellene, hogy ha meg nem szökik, ma a fogházban ülne.

Lőrinczy Dénes tordai lelkész a menekülteknek⁴ való erőszakos lakásrekvirálás alkalmával, amikor nála akartak egy szobát elvenni egy hatgyermekes család számára, kifogást emelt az eljárás ellen, mire egy olyan jegyzőkönyvet vettek fel ellene, amelynek alapján a miniszter beszüntette a kongruáját s őt a nagyszebeni hadbírótság egy félévi börtönre ítélte. Az ítéletet azonnal foganatosították, s ma fogházban üli büntetését.

Gombási János aranyosrákosi lelkész valami román urakkal beszélgetett a tordai állomáson. A beszélgetés barátságos hangulatban folyt. De ebből az lett, hogy a pap hadbírótság elé került, s bár az ügyvédek semminek minősítették a vádat, annak alapján a miniszter beszüntette a kongruáját, őt rendelkezési állományba helyezte és a nagyszebeni hadbírótság egy évi börtönre ítélte. Jelenleg büntetését tölti nagyon sanyarú körülmények között.

Máthé Sándor újszékelyi lelkésznél egy házkutatás alkalmával valami Magyarországról behozott vallásos tárgyú könyvet találtak. Hadbírótság elé került, s mert azt vallotta, hogy el is olvasta, mert készül a teológiai tanári vizsga letételére, szükségesnek látta azt is felhasználni tanulmányaihoz, a brassói hadbírótság két évi börtönre ítélte azzal, hogy abból egy évet ki kell töltenie. Jelenleg a segesvári fogházban ül. Besorozták közkatonának, s most annak van kitéve, hogy valamelyik napon el is viszik.

Weress Béla petrozsényi lelkész a Zsil-völgyi magyarság védelmében kifejtett munkásságáért bűnösnek nyilvánított és a nagyszebeni hadbírótság ezért két évi börtönre ítélte. Az ítélet fellebbezés folytán megsemmisítették és a craiovai hadbírótság újból tárgyalta az ügyet és ez is két évre ítélte. Jelenleg a craiovai fogházban tölti büntetését.

Buzogány Kálmán komjátszegi lelkész a községi előljárósnak ellenszenves lévén, az őrmester feljelentései alapján kétszer is hadbírótság elé idéztették. Egy párszor el is verték a

² Corpus delicti (lat.) = bűnjel.

³ A szemében.

⁴ Az észak-erdélyi román menekülteknek.

csendőrök, a háza ablakait beverték, a falusi románok az udvaráról fényes nappal elhordták a méheit, stb. Egyéb büntetés nem érte, de bántalmazóit sem. A végén már tovább nem bírta idegekkel, és a múlt év október elején egy éjszaka elmenekült a faluból.

Lukács Sándor dicsőszentmártoni lelkész a lakása padlásán még az előde által ott hagyott limlomok letakarítása alkalmával talált 2 drb. revolvert, amelyeket ő mint törvénytisztelő ember a fegyverek beszolgáltatására vonatkozó rendeletnek megfelelően, jelentést tett az őrmesternek s átadta neki a fegyvereket. Jó ideig aludt az ügy, de egyszer csak házkutatást tartottak nála, s a hálószekrénye fiókjából 3 drb. revolvergolyót vett ki a hadnagy úr. Hogy azok hogy kerültek oda, rejtély, mert a lelkész esküszik, hogy általa nem. Megindult az eljárás ellene s szerencsés volt, mert büntetése csak egy csekély pénzbüntetés lett.

Hogy milyen lelki megpróbáltatásokkal járnak ezek a meghurcoltatások és hogy milyen horribilis pénzekbe kerülnek, azt csak az tudja, aki benne volt.

Bíró István bágyoni lelkésznel házkutatást tartottak. Nem találtak semmi gyanúsat. Ellenben azt a kést, amellyel a rucáknak aprózták a káposzta- és répalaput, az őrmester valami régi kardnak minősítette s magával vitte. Az eredmény az lett, hogy hosszas vizsgálat után a nagyszabeni hadbírótság pénzbüntetésre ítélte.

Sándor Gergely désfalvi lelkészt azért hurcoltak meg, mert az őrmester úr egy templomi koszorúban magyar nemzeti színeket fedezett fel. A később lefolytatott vizsgálat az őrmester észrevételét alaptalan gáncsoskodásnak tekintette, a lelkészt a következmények alól felmentették, de a hosszas vizsgálat alatt felmerült tetemes költségek nem térültek meg.

Maholnap odajutunk, hogy legelemibb jogainkat nem merjük követelni. Kapuinkon és templomainkon kívül anyanyelvünket nem merjük használni, mert nem tudjuk, hogy melyik utcasaroknál leszünk kitéve a legaljasabb megaláztatásoknak. Szomorú a helyzet, nehéz az élet, de reméljük, hogy erős Istenbe vetett hitünkkel, népünk, fajunk és forrón szeretett drága Magyarországnak igazságának diadalába vetett hittel, a boldog beteljesülés áldott pillanatáig, a régen várt boldog jövő megvalósulásáig igyekszünk feltartott fővel hordozni a reánk mért súlyos keresztet.

Jelzet: Magyar Országos Levéltár, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények (K 610), Délerdélyi Adattár, 91. cs., XII. 6/2. és 6/3. Gépelt másolat.